

KULTUSZHELYEK ÉS SZAKRÁLIS TÉMÁJÚ NARRATÍVUMOK A ROZSNYÓI–MEDENCÉBEN

Már Bálint Sándor, a magyar vallási néprajz legnagyobb alakja is jó érzékkel figyelt fel arra, hogy Gömör északkeleti csücskét, a Rozsnyói-medencét valamiféle szakrális aura lengi be. Mely egyszersmind, fűzhetjük hozzá, átítatott a történelem levegőjével. Mint a törökök pusztításai által csak szórványosan érintett vidék, majd minden itt található település őriz középkori műemlékeket. Gótikus templomokat (Pelsőc, Berzéte, Rozsnyó, Krasznahorkaváralja, Hárskút, Körtvélyes), több helyütt még csak részben feltárt 14–15. századi falképeket, és témánk szempontjából korántsem mellékesen régi és újabb kori búcsújáróhelyeket (Krasznahorka, Hárskút, Barka, Uhorna, Rudna, Várhosszúrét). Egy részük mint kegyhely, lassanként feledésbe merül, egy másik csoportjuk népszerűsége már több mint két évszázada töretlen, s van olyan is, amely a 20. századi modern vallási impulzusok hatására úgymond most van „feljövöben”. Az e helyekhez fűződő narratív hagyományoknak, legendaköreiknek az idő által szétszórt darabjai azonban a gömör-tornai nagytáj katolikusai körében máig léteznek, s a továbbiakban a magunk szerény eszközeivel ezek számbavételére és felmutatására teszünk kísérletet.

Jordánszky Elek a Magyar királyság kegyképeiről írott alapvető művében szót ejt a krasznahorkai vár kápolnájában őrzött Mária-képről, amely szerinte eredetileg a Bebekék tulajdonában volt, majd úgy került e nagy múltú család magvaszakadtával a várral együtt 1585-ben az Andrásyok birtokába. E kegyképet az Andrásyok is nagy becsben tartották. Mint Jordánszky írja: *„Azt a’ hatalmas mennyei Királynét Pártfogó Asszonyának választá ez a’ régi magyar nemes nemzetség, és nyilván vallá, hogy az Ő Pártfogásának köszöni minden előmenetelét; a’ mint ezt néhai Gróf Andrásy Istvány nyilvánosan mondja az ő 1811. évben, azaz: halála után, kihirdetett végrendeletében. Ennek a’ kéznek rajzolatit rézre metszett táblán közre botsáták még 1760-dik évben illy körülíráttal: Sancta Maria, Advocata Familiae Andrásy in arce Krasznahorka: azaz: Szent Mária, Andrásy’ Familiájának Pártfogónéja, a’ Krasznahorkai Várban. A’ régi avúlt Kápolna helyett egy fenséges várbéli Templomot építetett ez a’ az akkori Ro’snyói Püspök, Báró Andrásy Antal, kinek istenes buzgóságát, határtalan jótékonyágát, fedhetetlen életét, ingadozatlan erényét minden jövendő kor ditsérni fogja, szokott szertartással felszentelt”*.¹ A várkápolna búcsúnapja (a „vári búcsú”) azóta is Kisasszony napjára, azaz szeptember 8-ra esik, és Krasznahorkaváralja lakosain kívül más községek hívei is buzgón látogatják.

A kegykép 17–18. századi történetével egy időben a vallásos kultusz egy további tárgya-ereklyéje is feltűnik Krasznahorka várában. Mint feljegyezték, 1659-ben Koháry Istvánnak sikerült megszereznie „Szent István király jobb kezének kiszáradt húsából egy jelentékeny részecskét”, amit a híradás szerint Krasznahorkán helyezett el.² E nemzeti ereklye későbbi sorsáról azonban nem tudunk.

¹ Jordánszky 1836. 112.

² Fraknói 1901. 892–893.

Annyi mindenesetre e néhány szikár adatból is látható, hogy a vár birtokosai által hathatósan támogatott helyi kultuszt több kegyes momentum is erősítette, és szakrális kisugárzása az egész kistájra kihatott (szinkronban a környékbeli kolostorok – Hárskút, Gombaszög – szerzeteseinek tevékenységével). E helyi kultusz részét képezték, sőt arra visszahatva erősítették is azok a narratív hagyományok, melyek e kultushellyel összefüggésben keletkeztek. Mindenekelőtt a kegyképpel kapcsolatban, amely a legenda szerint sem a tűzvészben, sem a husziták által máglyára vetetten nem égett el.³ A hárskúti kegyszobor készítője is a krasznahorkai vár tömlőcében raboskodott, mikor a legenda szerint megjelent előtte a Szent Szűz.

A fogolyszabadító Mária helyi kultuszának másik beszédes nyoma az a 14 strófás vereszet, amit a krasznahorkaváraljai Ulbrich Júlia mondott el gyűjtőutunk alkalmával, szájhagyományozott családi tradíciókra hivatkozva (édesanyjától tanulta). E *Krasznahorka börtöne* címet viselő költemény nyilvánvalóan egy iskolázott személy alkotása, aki feltehetőleg Krasznahorkaváralján élt, netán ottani egyházi vagy állami funkciót töltött be, és – például tanítóként – hatása lehetett arra, hogy a vers memoriterként a helyi közösségben elterjedjen. Ha viszont a megvizsgált történet szűzségét nézzük csak (mentesen a költői modorosságtól és a költemény rímeitől), egy több évszázados helyi legenda szövege feslik fel: ama várbeli fogoly mondája, akit, annak hitét gúnyolandó, a várúr választás elé állít: ha az ágyúval a várból eltalálja a falusi csorda közepén a bikát, szabadon engedi, ellenkező esetben fejét véteti. A Máriához (Mária krasznahorkai képéhez) fohászkozó ifjút oltalmazója megsegíti: a bika az ágyúgolyó által szügyön találva roskad össze, és a várúr ígéretéhez híven szabadon engedi a fiatal foglyot.⁴

A vidék legrégebbi egyházi objektuma azonban nem a krasznahorkai várkapolna, hanem a vártól mindössze néhány kilométerre fekvő hárskúti kolostor volt. IV. Béla király 1243-as adománylevele a Hárskúton élő szerzetesi közösséget megerősítette birtokjogaiban – tehát a kolostor már a tatárjárás előtt is létezett. Egyes kutatók szerint ez egy bencés rendház lehetett, mások a mézforrási cisztercita apátsággal azonosítják, melyről 1411-ből szólnak oklevelek⁵ (magunk is úgy véljük, hogy a közeli jászói cisztercita prépostság filiájáról lehet szó, amit megerősít, hogy a szerzetesrendre jellemző Szent László-kultusznak mindkét helyen kimutathatók a nyomai). E kolostor – akárcsak a gombaszögi – a 16. század derekán szűnt meg. A mai hárskúti egyház a régi templom helyén áll, a korábbi építményt részben magában foglalva. Szentélyében és a hajó északi falán máig feltáratlan középkori freskók rejtőznek, köztük a Szent László-legenda falképciklusa.⁶

A hárskúti középkori szakrális tradíciók láthatóan nem merültek feledésbe a kolostor megszűntét követően sem. Nyoma- emléke a helyi helynévanyagban (például: Bencés lápa), a különféle földrajzi helyekhez fűződő mondákban (sziklában látható nyomok) is tovább élt e folyamatosan katolikus közösségben. A kolostor vonzáskör-

³ Jordánszky 1836. 112.; Schaefer 1897. 56.; Szilárdfy 1994. 333. A kegyképről készült metszetet közli Jordánszky (uo. 113.).

⁴ Itt szükséges megjegyezni, hogy DarMO István saJóházi pásztor Serédy Zsófiáról szóló történetében is szerepel e krasznahorkaváraljai bika-motívum. Ott Serédy Zsófia fiai az ágyúval apjuk helyett véletlenül találják el a falusi bikát (Magyar–Varga 2006. 86).

⁵ Tököly 1984. 1.

⁶ Bombardus 1750. 507.; Timon 1754. 41.

zetébe tartozó, Körtvélyes határában máig álló középkori Szent Anna-kápolna búcsúinak látogatottsága a reformáció környékbeli térhódítását követően sem szakadt meg, sőt talán az sem teljesen véletlen, hogy a várhosszúréti kultuszhely újabb kori kialakulására is Hárskút közvetlen földrajzi környezetében került sor. A néhai kultuszhely narratív hagyományokrét jelenlegi ismereteink szerint három egymástól független legenda: a kegyszobor eredethagyománya, a szobor egy a mondahagyományban különlegesnek számító csodája (leég róla a rosszéletű nő által rávarrt ruha), továbbá immár recens gyűjtésben a vándorló szentkép mondája alkotja – ez utóbbi talán a barkai kegyhely alapítási mondájának helyi adaptációja.

A barkai Kármelhegyi Boldogasszony tiszteletére szentelt templom és a már a szepesi határon fekvő, ruszinok által benépesített Uhorna Havas Boldogasszony-kápolnája még manapság is vidék szerte ismert, népszerű búcsújáráshely. A színes és változatos szuverén legendakörök egyes elemei a Rozsnyói-medence településein is gyűjthetők, így Krasznahorkaváralján a barkai eredethagyomány egy újabb szép szövegváltozatát is sikerült feljegyeznünk, e kultuszhely legendahagyománya azonban főként a Csermosnya völgyében és a közeli tornai településeken gyűjthető igazán nagy számban és színes variánsokban.⁷

A Rozsnyói-medence nyugati peremén fekvő Rudna határában, az Ivágyó lábánál valaha szintén sokak által látogatott búcsújáráshely létezett. Ennek a Mária Magdolna emlékéhez kapcsolt szentkútnak és tiszteletére szentelt kápolnának a látogatottsága a 20. század közepén – aligha függetlenül a kommunisták hatalomra kerülésétől – szakadt meg, és Manga János is már inkább csak emlékeket jegyzett fel róla. Noha írásos adatok nem állnak rendelkezésünkre, valószínűnek tartjuk, hogy e kultuszhely esetében is középkori gyökerekről beszélhetünk. Mária Magdolna intenzív tisztelete is elsősorban a középkori vallásosságnak volt jellemzője – elég itt utalnunk az alakját megörökítő megannyi 14–16. századi szoborra, táblaképre. A középkori gyökereket alátámasztandó Bálint Sándor is a rudnai búcsújáráshely egy beszédes analógiájára hívta fel a figyelmet: északra a hegyeken túl, a szepesi Dénesfalva Magdolna-forrása a rendelkezésre álló adatok szerint már a középkorban is híres volt, és vizével – akárcsak a rudnai szentkútnál – elsősorban a szembántalmakban szenvedők orvosolták magukat.⁸ A kiskovácsvágási mesemondó által elmondott alapítási hagyomány,⁹ a Dernő határában álló Mária Magdolna-kápolna eredete is a rudnai szentkúttal lehet összefüggésben, sőt aligha járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy az a Bálint Sándor dernői adatközlője által 1940-ben elmondott családi tradícióval azonos,¹⁰ azzal a kitételrel, hogy Bálint értesülésével ellentétben az imameghallgatást viszonzó ajándék – e kápolna formájában – mégiscsak megvalósult az 1940-es években.

A Rozsnyó-vidéki legendakörök közül e kegyhelyé mutatja a legnagyobb változatosságot. A 20. század közepén még gyűjthető hagyományok szerint a forrás Mária Magdolna könnyeiből fakadt, mások a kápolna csodás építését emelték ki. Akárcsak a hárskúti kegyszobor esetében, itt a forrás kapcsán kap szerepet a legendákban gyakran feltűnő, a szent helyhez méltatlan bűnös nő motívuma. Akárcsak a

⁷ Lásd: Magyar 2001. 581–584.

⁸ *Scepusia*, 1912. 80.; *Új Élet*, 1938. 166.

⁹ Magyar 2004. 118.

¹⁰ Bálint 1977. II. 75.

legtöbb környékbeli kegyhelyen, itt is megjelent a szájhagyomány szerint Szűz Mária, ám többen a csodás jelenés kapcsán a forrás névadójáról emlékeztek meg. A forrás vizétől bekövetkező csodás gyógyulások hagyománykörén kívül arról a kegyes szokásról/hiedelemcselekvésről is érdemes megemlékezni, amely ugyan Kárpát-medence szerte elterjedt, ám tágabb tájegységünkön csak a jósmafői Köszvényes-kúttal kapcsolatban ismert: a gyógyulni vágyó zarándokok miután sebes vagy fájó tagjaikat a vízbe mártott ruhával megmosták, a rongyokat (a betegségdémonnak szánt áldozati ajándékul) a környező bokrokra aggatták.¹¹

A Rozsnyói-medence legfiatalabb kultuszhelye a népi emlékezet és a szájhagyomány szerint a 19. század végén létesült, jól kitapinthatóan a Lourdes-i Mária-jelenések hatására. A legenda szüzséje is jórészt megegyező: három, az erdőben játszó kislánynak (Szakál Júlia, Dóczy Mária, T. Emerencia) megjelent Mária, s egyiküknek e jelenés többször megismétlődött.¹² A jelenés helyét, a bő vízhozamú Buzgó nevű forrást csakhamar környékbeli zarándokok sokasága kereste fel, s a forrás környezetét idővel a Lourdes-i barlangra emlékeztetően építették ki. Mária nagyméretű szobrát 1938-ban helyezték el a forrás mellé, s a hely búcsúnapját Nagyboldogasszony napjában (augusztus 15.) határozták meg.

A Buzgó mint kegyhely keletkezését követően bő száz évvel is része a környék vallásgyakorlásának és szakrális hagyományvilágának. E kegyhely népszerűségét jelzi a hozzá fűződő narratív hagyományok változatossága is, amit persze már az elmúlt több mint száz év történeti távlata is éltet. A jelenésekről beszámoló adatközlők többsége szerint egy kislánynak jelent meg a Buzgónál Szűz Mária, ám szép számban ismeretesek olyan változatok is, miszerint egy rőzsét szedegető falusi asszonynak, illetve egy szentéletű nőnek (idős apácának) jelent meg ott a Szűzanya. A legkülönlegesebb narratív hagyomány pedig ez esetben is a kegyhely alapítási mondája, melyben a csodás kijelölés egy a magyar folklórban társtalan motívuma is szerepet kap: a templomból ellopott oltáriszentséget a tolvajok a Buzgónál ássák el, és Mária annak felfedésével jelöli ki a szent helyet.

A vidék paraliturgikus hagyományainak már bizonyára évszázadok óta része a sziklában látható nyomok motívumának azon helyi adaptációja, amelyben a Szoroskő legendás szekérnyomáról, valamint számárnyomokról van szó: a tájegység szerte ismert (és különféle változatokat eredményező) monda szerint Jézus Krisztus járt arra számár vontatta szekérével. Egy berzétékőrsi adatközlőnk további, csodás jelekről szóló szóbeszédéről is beszámolt: a rozsnyói Kálvárián angyalok jelentek meg egy kislánynak, a Rozsnyóról Liptó megyébe vezető út mentén pedig Jézus Krisztust vélte látni egy az autóból kitekintő asszony. Ez utóbbi történet már érezhetően a környékbeli legendahagyomány modern adaptációja (lásd *contemporary legends*).

A fenti tanulmány mindössze érzékeltetni kívánta azt néprajzi jellegű hagyományanyagot, amely a történeti Gömör és Torna megyék határterületén, egy sok tekintetben egyedülálló kistájon, a Rozsnyói-medencében évszázadokon keresztül formálódott, illetve fennmaradt, részint egészen napjainkig. A tájegység kultuszhelyeivel összefüggésben kialakult folklóralkotások változatgazdagságukkal, interetnikus kapcsolódásaik által a magyar mondahagyománynak olyan figyelemre méltó szegmensét

¹¹ Bálint 1977. II. 75.

¹² Irodalmához lásd: Bálint 1944a, 94.; Bálint 1944b., 72–73.; Bálint–Barna 1994. 262.; Barna 1984. 45.; Ipolyvölgyi Németh J. 1991. 294.; Berecz é. n., 93.

örökítik meg, amely jellemzően az oralitásban sarjadt és túlnyomórészt máig is szájhagyományozás folklórmechanizmusai éltetik. E vallásos tárgyú narratívumok részletes számbavétele és közreadása azonban már egy majdani táji mondakorpusz feladata.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1944a Kultusznyomok Rozsnyó vidékén, in: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Veritas, Budapest, 87–95.

1944b *Boldogasszony vendégségében*. Veritas, Budapest.

1977 *Ünnepi kalendárium. I–II*. Szent István Társulat, Budapest.

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Szent István Társulat, Budapest.

BARNA Gábor

1984 Kultuszhelyek Gömörben. *Borsodi Művelődés*, 1. 43–45.

BERECZ Sándor

é. n. *Zarándokok könyve*. Bácsszőlős.

BONBARDUS, Michael

1750 *Topographia magni regini Hungariae*. Viennae Austriae.

FRAKNÓI Vilmos

1901 A Szentjobb. *Századok XXXV*. 880–904.

IPOLYVÖLGYI NÉMETH J. Krizosztom

1991 *Búcsújárók könyve*. Novitas B., Balassagyarmat.

JORDÁNSZKY Elek

1836 *Magyar országban, 's az ahoz tartozó részekben lévő Bóldogságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leírása*. Pósonban.

MAGYAR Zoltán

2001 *Torna megyei népmondák*. Magyar Népköltészet Tára I. Osiris, Budapest.

2004 *Bucsek József mesél. Kiskovácsvágási mesék és mondák*. Gömör Néprajza LIX. Debreceni Tudományegyetem Néprajz Tanszék, Debrecen.

MAGYAR Zoltán–VARGA Norbert

2006 *Három szem klockocska. Egy gömöri pásztor hiedelemvilága és történetei*. Európai Folklór Intézet, Gondolat, Budapest.

SCHAEFER Jakab

1897 *A Bold. Szűz Mária kegyhelyei Magyarországon*. Budapest.

SZILÁRDFY Zoltán

1994 A magyarországi kegyképek és szobrok tipológiája és jelentése, in: BÁLINT Sándor–BARNA Gábor: *Búcsújáró magyarok*, Szent István Társulat, Budapest, 323–348.

TIMON Sámuel

1754 *Imago Novae Hungariae raepraesentans regna, praincias, banatus et comitatus dictionaris hungariae. Historici strictim perspectiva*. Viennae.

TÖKÖLY Sándor

1984 Románkori templom Hárskúton. *Új Tükör* 4. 10.